

כמה הנחיות והצעות לניתוח עדויות

לב עבודת המחקר ההיסטורית הוא הנסיון לשחזר היבטים של העבר בעזרת עדויות ("מקורות").¹ אין כמוכן שום מתכון כללי וקבוע לניתוח עדויות היסטוריות – כלומר לתהליך, שבו אנו מנסותים להפוך שריד כלשהו מן העבר – מסמכים, דיווחים, שאריות **לעדויות בעלות משמעות**, שניתן להיעזר בהן כדי לפתור שאלות ולפתח הסברים. הדבר תלוי בראש ובראשונה בטיב השאלות שאנו מבקשים לשאול (האם אנו רוצים לדעת מה היתה רמת מחירי הדגן במאה השש-עשרה או כיצד נתפסו המחירים על-ידי בני התקופה? עבור כל אחת מן השאלות האלה נצטרך לבנות מערך אחר של עדויות). אין שום סוג של עדויות, שאפשר לקרוא להן "עדויות היסטוריות" והן שונות מכל העדויות אחרות בטיבן: כל שריד, כל חומר, כל רמז יכול להפוך לעדות היסטורית – אם חוקרות וחוקרים יעבדו אותו. בכל זאת, בניתוח עדויות אפשר להיעזר בכמה שאלות מנחות ועצות שימושיות.

לפני שניגשים לניתוח פיסת העדות עצמה, יש לשאול כמה **שאלות מקדמיות** כדי לברר את טיבה (בהשאלה מתחום הבישול: איזה חומרים עומדים לרשותנו?), כדי לקבל מושג ראשוני על השאלות שעליהן ניתן לענות בעזרתה (מה אפשר לבשל מחומרים כאלה?). לאחר מכן – אין ברירה, נגמרו ההקדמות – צריך לעבור לניתוח עצמו (לבשל!).

א. שאלות מקדמיות: אלו חומרים עומדים לרשותנו? מה טיבו של המקור?

1. יצרני העדות

- מיהו המחבר/ת?
- מהו זמנו/ה ומקומו/ה?
- מהו מוצאו/הו החברתי, מעמדו/ה, לאלו קולקטיבים היא/הוא שייך/ת? (איש דת? משכיל? נערה? אינקויזיטור?)
- מה מעמדה/ו, מצבה החברתי **בשעת חיבור התעודה**? מהו המסלול החברתי שלה/ו – מאין היא/הוא מגיעה/ה – ולאן הוא/היא הולך/ת?
- מהי השכלתו/ה, מה הן הכשירויות התרבותיות שלה/ו – וכיצד הן מתבטאות בטקסט?
- מה הן השקפותיו/ה הדתיות, הפוליטיות, החברתיות?
- מה נקודת-מבטו/ה ביחס לדברים האמורים בטקסט (קרובה או רחוקה? ישירה או עקיפה? עוינת או אוהדת? 'מלמטה' או 'מלמעלה')?
- אלו מטרות, מגמות והטיות (מודעות ובלתי-מודעות) יכולות להיות לזו/ה?

---

¹ המונח "מקורות" השתרש, ואין בו כל רע, אבל אני מעדיף כאן ובהמשך לדבר על עדויות. למונח "מקורות" יש יסודות עתיקים, בין היתר בהנחה, שהקדמונים הם מקורות הידע ומה שנדרש הוא לשאוב מהם מים חיים, ללמוד מפיהם, אם אפשר ללא כל תיווך – הישר מן המקור. כיום המונח מקורות תורם לא-מעט לבלבול בין **ניתוח עדויות** לבין **הסתמכות על ספרות מחקר** ("מקורות ראשוניים" ו"מקורות משניים"). עם ספרות המחקר אנחנו משוחחים, משווים תוצאות, לומדים ממנה; לעומת זאת, השרידים לא מדברים ולא נכתבו עבורנו: הם חומר גלם שאפשר להפוך לעדויות משמעותיות ורק אז הם מתפקדים כמקור לידע.

2. ייצור העדות: דגמים וחומרים

- מהו **הדגם הטקסטואלי** שעל פי נוצר הטקסט (האם מדובר ברשומת מס? בשיר, בתיאור מסע, בביוגרפיה של קדוש, בפרוטוקול ישיבה)?
- מהו האתר המוסדי – אם יש כזה – שבו נוצרה התעודה? (מי מדבר כאן ואיך – מסדר נזירי, פקולטה לרפואה, משרד הפנים? לא רק אנשים מדברים – גם מוסדות מדברים דרך אנשים, מפקים אמירות שהן חלק משיח, ממערך ממוסד של דגמים וכללים להפקת מבעים)
- מאלו חומרים הוא מורכב (האם הוא עיבוד של טקסטים קודמים? האם הוא כולל ציטוטים, רימוזים, הפניות)?
- מה הן תכונותיו האופייניות (באיזו שפה נכתב ומה הרגיסטר הלשוני שלו? כיצד הוא מאורגן? מהו מערך הדוברים)?

3. השימוש בעדות

הכשל הבסיסי ביותר בשימוש בעדויות מן העבר הוא להניח שהן יועדו עבורנו. רוב העדויות שבהן אנחנו משתמשים לא הופקו עבור קוראים וקוראות עתידיים (ואלה שאכן הופקו "למען הנצח" חשודות במיוחד: חישבו על מצבות ניצחון של שליטים). הן לא היו "מקור מידע": מה שאנחנו משתמשים בו (היום) כעדות היה (בעבר) מהלך, פרקטיקה, משהו-שמישהו-עשה-למישהו במסגרת עולמות חברתיים שהיו ואינם: מכתב נזיפה שנשלח לפקיד זוטר; איום במלחמה שנשלח לצד היריב; כרוניקה מפארת וחנפנית שחוברת כדי לשאת חן בעיני השליט; רשומת מס שנועדה לייעל את גביית המשאבים מן הנתינים...

חומרים כאלה חשובים לנו, בדיוק משום שלא נועדו בשבילנו. הם עקבות שהותירה פעילות שהתרחשה

בעבר; כדי להבין אותן – צריך להבין את **הקשרי הפעילות** שבמסגרתם הופקו.

- למען מי חובר, הופק הטקסט שבידינו (מה היה **קהל היעד** שלה)?
- מי השתמש בו בפועל (מהו **הקהל הממשי** שלו)?
- **לאיזו מטרה** נוצר (למה לעזאזל בכלל כתבו את זה? האם הוא נועד לנטוע בקוראיו רושם מסוים? האם הוא תוצר-לואי של פעילות כלשהי – ואם כן, מהי)?
- **כיצד השתמשו בו** בפועל (כדי לנמק, לשעשע, לבקר, להפחיד, להצדיק, להבהיר, להרשיע, לגייס תמיכה...)?
- כיצד בעצם **הגיע לידינו** (למה הטקסט הזה שרד בכלל – ואיך? היכן נמסר ונשמר? האם אופן המסירה שלו מעיד על אופן השימוש בו? מה היחס בין מה שנשמר למה שלא נשמר – האם פיסת העדות שהגיעה לידינו היא רק שריד מקרי או שבחרו בה במיוחד כדי שתישמר לדורות הבאים? מי בחר בה)?

מה מטרת השאלות המקדמיות?

השאלות המקדמיות מאפשרות לבנות **איפיון ראשוני** בלבד של החומרים שעומדים לרשותנו. מהתשובות עליהן אנו יכולות להסיק, מה אפשר עקרונית לעשות עם העדות שבידינו ובאלו מגבלות צריך להתחשב: באיזו מידה יכולה העדות הזו לספק תשובות לשאלות שאנחנו מבקשים לשאול – כלומר לשמש אותנו כמקור? איזה סוג של תשובות ניתן להפיק מפיסת העדות הזו – ואלו תשובות סביר שאי-אפשר יהיה למצוא בה? האם מה שנסיק ממנה יהיה אמין? האם התשובות יהיו עשירות, מורכבות? מה ניתן לצפות ממחבר כזה, בעל הטיה כזו, שנקודת-מבטו היא כזו? איזה תכונות של העדות מתבהרות לאור קהל היעד שעבורו יוצרה?

חשוב לזכור, שהשאלות המקדמיות שחשובות לנו אינן מתמצות בשאלה, אם פיסת העדות שבידינו היא "אמינה" או "לא אמינה": ערכה של עדות תלוי בשאלות שאנו מבקשים לברר ובדרך שבה נעבד אותה (עדשים הן לא "טובות" או "רעות": תלוי מה רוצים לבשל. מומלץ לא לנסות להכין מעדשים סנדויצ'ים). לכן מה שלצורך בירור שאלה אחת ייחשב למגבלה חמורה של המקור (למשל, ההטיה הפוליטית הברורה של השר שכתב מכתב לחברו, מפריעה לברר באמצעות המכתב שלו "מה באמת קרה" בממשלה) – יכול להפוך ליתרון של המקור, כשמנסים לברר שאלה אחרת (למשל, כיצד תפסו אנשים מסוגו של השר את מה שקרה אז?). **בקיצור: אותה פיסת**

עדות יכולה להיות אמינה לצורך אחד ולא-אמינה לצורך אחר: הכל תלוי בשאלה. **אין אמינות כללית:** אמינות היא תלוית-הקשר.

מעבר לכך, אמינות היא רק **אחת** מתכונותיה הרלבנטיות של עדות במסגרת מחקר: יש עדויות אמינות ומשעממות או בנליות, ויש לעומת זאת עדויות בלתי-אמינות או אמינות במידה פחותה, שמאפשרות לנסח השערות חשובות ומרתקות. יש עדויות לקוניות ויש פטפטניות, כאלה המשלבות כמה נקודות-ראות וכאלה שנכתבו מנקודת-מבט אחת, וכן הלאה. **אלה האיפיונים החשובים של העדויות:** המטרה אינה לתת ציון לעדות ("לא מספיק טובה", "לא אמינה" – "ישר לפח") אלא להעריך טוב יותר את התכונות שלה – את המגבלות שלה וגם את האפשרויות הטמונות בה – הכל בהתאם למה שאנו מבקשים להפיק ממנה, לשאלה שאנחנו שואלים.

ב. הניתוח עצמו

לניתוח העדות עצמו אין כללים קבועים: הוא תלוי בשאלה שמנסים לברר. הנה תיאור סכמטי, שמנסה להבחין באופן מלאכותי בין כמה "קריאות", שכל אחת מהן נבנית ומסתמכת על קודמתה.

קריאה ראשונה

אפשר לפתוח בקריאה ראשונה, "תמימה", שכל מטרתה לוודא, שאנו אכן מבינים **כל** מה שנאמר במקור ברמה המילולית והפשוטה ביותר האפשרית. השלב הזה חשוב יותר, ככל שהמציאות שבה יוצרה פיסת העדות "רחוקה" מאתנו – כלומר, כאשר האנשים, והשמות והמוסדות לא מוכרים לנו, המונחים זרים לנו, הרמזים ואולי גם הבדיחות והעקיפות לא מובנים לנו, כיוון שאיננו חלק מההקשר התרבותי והחברתי שבו נוצרה פיסת העדות.

אפשר לדחות לשלב מאוחר יותר שאלות על הכוונות הנסתרות של הכותבים וכדאי אפילו לנסות להתאפק בשלב הראשוני מניסוח השערות מרחיקות לכת: עדיף להתמקד קודם כל בנסיון להבין **כל אחת ואחת** מן המלים שבמקור (מונחים בלתי מוכרים, **מוסדות** שנזכרים בטקסט, ציטוטים ורמזים שאנשים בתקופה שבה נכתב היו מזהים בקלות); להבין את המשפטים השלמים וסדרם (למה בעצם המשפט הזה מופיע כאן? איך הוא בדיוק קשור למשפט הקודם?), ואת המהלכים המתוארים (האם אנחנו יכולים לתאר לעצמנו **בדיוק** מה מתרחש? ואם היינו צריכים להסריט את הנאמר – האם אנחנו יכולים לדמיין לעצמנו תמונה מוחשית של מה שהתרחש? איפה יש חורים, פערים, קפיצות בסרט?). בשלב הזה, ספרות יען (אנציקלופדיות, מילונים, אטלסים, מילוני מונחים מקצועיים) ממש נחוצה – לא בהכרח כדי להבין כבר לעומק את מה שמניע את הטקסט, אלא רק כדי לפענח מלים ומונחים, להכיר את המוסדות וההליכים.

קריאה שנייה

בקריאה שנייה אפשר לנסות להבהיר לעצמנו את מבנה העדות בכללותה, כלומר, לעשות צעד אחד אחורה ולהתחיל לנתח. הנה כמה שאלות שלעיתים קרובות משתלם לשאול:

1. **מי הן הנפשות הפועלות** – האנשים והקבוצות שעושים פה דברים, מדברים, נאבקים? אפשר לסמן אותן בטקסט כדי לא להחמיץ אף אחד (מי זה בנדיקטוס, מי זו כריסטין דה פיזאן? מה מוצאם? לאן הם הולכים? מה זה "בורגנים"? מי הנזירים האלה?), ולברר עליהם פרטים ראשוניים באמצעות ספרי יען כלליים.
2. מה היא **רשת המשאבים, המוסדות, הנורמות** שבתוכה פועלות הנפשות הפועלות? במסגרת אלו מוסדות הם פעלו כאן? מה כוחם? לפי אילו דגמי פעולה הם פועלים? (מה זו "חקירה מלכותית"? מי שלח אותם לחקור? האם זה חשוב לדעת שהאנשים שבהם מדובר הם חברי גילדה? למה הם מחויבים? מה זה אומר להיות "חבר גילדה"? האם זה מסביר את מה שהם עושים?) אילו אמצעים עומדים לרשותן (מה הסמכויות של בישוף? האם מותר לו לגבות מסים? מה יכולה לעשות גילדה? מה היא צריכה לעשות?). כאן נצטרך הרבה פעמים להסתמך לא על אנציקלופדיות כלליות אלא על מחקרים מקצועיים, שמציעים סקירה כללית של תחום (למשל, לא משתלם לחפש באנציקלופדיה חומר טוב על מוסדות

ופרוצדורות כנסייתיים: עדיף להשתמש בספר כללי על תולדות הכנסייה, handbook או על תולדות הכנסייה; אין טעם לחפש במילון חומר מעודכן ביחס לגילדות; כדאי לחפש מאמר כללי – לא בהכרח מחקר ספציפי).

3. **מה העניין?** מה עומד במרכז ההתרחשות בעדות שלנו? מי נגד מי, מי יחד עם מי? על מה בעצם הנפשות הפועלות מדברות, מדברים כאן, על מה המאבק – מה בעצם הנפשות הפועלות רוצות? מה נמצא על כף המאזניים?

כאן השימוש בספרות מחקר מורכב קצת יותר. הוא מצריך לרוב יותר מאשר בדיקה בספרי יען כלליים ואנציקלופדיות. הידע שנחוצך לנו כאן הוא "מקצועי" יותר, מבוסס על התמחות והיכרות עמוקה יותר. פה אפשר להיעזר במחקרים קיימים כדי לברר, מהן הנסיבות ההיסטוריות הייחודיות שבהן פעלו הדמויות? על מה הן נאבקו, התווכחו, מה ביקשו להשיג – ולבדוק אם המידע הזה מאפשר להבין יותר טוב את מה שנאמר בפיסת העדות הספציפית שאנחנו מנסים להבין.

זהירות: זהו הרגע שבו אנחנו נוטים לשכוח את פיסת העדות שהתחלנו לנתח. ספרות המחקר נראית כרגיל משכנעת ומבוססת יותר מהנסיבות שלנו לנתח פיסת עדות. לא הכל מובן לנו – אולי בעצם יש כבר ספר א מאמר שמסבירים הכל? מפתה מאוד בשלב הזה לוותר על הנסיון להתמודד עם העדות בעצמנו, לפענח אותה ולהחליט החלטות ביחס למשמעותה, ובמקום זה להתחיל לצטט את מה שכתבו גדולים וחכמים. חבל לעשות את זה. ספרות המחקר נועדה לסייע בהתמודדות שלנו עם העדות, לא להחליף אותה. אם נמשיך לצטט מה שכתבו כבר, נלמד אולי משה על העבר, אבל לא איך לשחזר אותו. במקום לבשל עם מה שיש לנו, נעשה takeaway.

קריאה שלישית

הקריאה השלישית מאתגרת יותר. אין לה שום כללים קבועים, אבל אפשר לסמן כמה כיווני שאלה שלפעמים עוזרים:

- האם ניתן לזהות בטקסט בעיות, חצאי-אמירות, שאלות בלתי-פתורות?
- מה הטקסט אינו אומר ומתבקש היה שייאמר (לאור זהות מחבריו, נקודת-מבטם, הדגם הספרותי שבו הם כותבים והקהל שאליו הם פונים? למה השר לא מזכיר את ההכנות למלחמה? איך יכול להיות שהבריון מתנהג בנימוס)?
- האם פני הטקסט "חלקים"? האם אפשר לזהות בו שברים, תפרים, קפיצות, מהלכים בלתי-מוסברים? האם יש בו סימנים לסתירות ולהתלבטויות, שיכולים להעיד על תהליך ייצורו, על הקהל שלו נועד, על השימושים שלו?

מהלך רביעי: מעדות מבודדת למארגים של עדויות

לא תמיד אפשר בלימודים להתנסות במהלך רביעי, מורכב יותר, כי הוא חורג מניתוח פיסת עדות מבודדת, אבל הוא מרכזי במחקר היסטורי. מדובר בנסיון להציב את העדות שבידינו בזיקה לאחרות, **בהקשר** של עדויות אחרות. אנחנו מנסים אותם במידת האפשר **לפרש עדויות בעזרת עדויות**, להבין טקסטים ושרידים אחרים מן העבר בעזרת שרידים אחרים מן העבר, בתקווה שפיסת עדות אחת תשפוך אור על השנייה, שמה שחסר באחת יופיע בשנייה. לא מדובר רק ב"הצלבה" בין עדויות, ב"צירוף" שלהן. חמש עדויות לפעמים לא מוסיפות כלום על עדות אחת (למשל, אם נמצא חמש עדויות במקום אחת, ובכולן חוזרים פקידי הממשל על הגירסה הרשמית – אין סיבה שניתן אמון רב יותר במה שנאמר). עדויות נוספות לא תמיד מחזקות זו את זו. מדובר ביחס מורכב הרבה יותר בין העדויות: עדות אחת משלימה למשל את האחרת, או גורמת לנו להטיל ספק באחרת, מציגה את הדברים מפרספקטיבה שונה, מאפשרת לנו להבחין בבעיה שהחמצנו. היסטוריוניות והיסטוריונים לא מנתחים עדות מבודדת אלא **מארג שלם של עדויות**. והמארג הזה לא קיים מעצמו ומחכה לנו: צריך לבנות אותו, לרקום אותו.

בשלב הזה כבר איננו מסתפקים בקריאת מה שמונח לפנינו אלא מנסים לקשור זה לזה קטעי עדויות נפרדים, משום שהנחת יסוד שלנו היא, שהמציאות היא תמיד פרספקטיבית, ש"דברים שרואים משם לא רואים מכאן",

שלנשים וגברים, איכרים ואדונים, משכילים והדיוטות, פקידים וכוהנים ומשוררים יש **נקודות מבט** שונות על העולם החברתי שבתוכו הם פועלים, שעשה אותם, עיצב אותם. עדויות שונות – זו תקוותנו – יאפשרו לשפוך אור על מה שהתרחש מנקודות מבט שונות.

משעה שחיברנו זו לזו פיסות עדות נפרדות ושונות – כלומר יצרנו **הקשר** היפותטי – אנחנו מקבלים\ות לפעמים לא רק תשובות אלא **שאלות חדשות**: כיצד נראה העולם שהלך והסתמן עבורנו מתוך העדות שבידינו – **מול** מה שאנו יכולים ללמוד מעדויות אחרות? איך אפשר להסביר את ההבדלים כאלה? אלו הבדלים אפשר להסביר בעזרת נקודות-המבט השונות שמהן נכתבו הדברים? ואולי הפערים בין מה שעולה מעדויות שונות מוסברים בשוני בין **הקהלים** השונים שעבורם נועדו? או אולי מדובר בהבדלים בין המוסדות שבהקשרם הופקו העדויות, או בין ההשקפות שדרכן נתפסו הדברים? העדשות, ההשקפות, המוסדות שעיצבו את העדות יכולים לעניין אותנו לא פחות ממה שהעדויות אומרת. המחקר ההיסטורי מתמקד לא רק במעשיהם של אנשים אלא גם בעדשות, בדפוסי הראייה, בהטיות העמוקות. גם הטיות הן עובדות היסטוריות.

המהלך הזה משלב אנליזה וסינתזה: לנתח (לבצע אנליזה), למצוא את הפערים והסתירות וההבדלים בין העדויות השונות – ולהרכיב מחדש (לבצע סינתזה) ולבנות מתוך העדויות השונות דימוי, תמונה, סיפור סביר של מה שהיה: האם אפשר להרכיב מהגירסאות השונות הללו שחזור, שמתיישב עם מסקנות הניתוח של העדויות הנפרדות שבדקנו – ועדיין עושה צדק עם ריבוי נקודות המבט השונות שלהם ועם ההנחות שלנו לגבי הדרך שבה התנהלו הדברים?

זהו השחזור (שאיננו נגזר מאף פיסת עדות "טהורה"!), שהיסטוריונים\ות לפעמים קוראותים לו, באופן זמני ומהוסס, או כשנמאס להם להוסיף "אם" ו"במידה ש" ו"אולי" – "מה שהיה" (עד להודעה חדשה).

חורף 2011; עדכון אחרון: מרץ 2015; שכתוב אחרון: אביב 2020